

بررسی جایگاه و اهمیت بهره برداری از گیاهان دارویی بر معیشت پایدار خانوارهای روستایی

مهديه شیرازی علوی^۱، مقصود شاهی جاجان^۲

چکیده

معیشت خانوارهای روستایی به عنوان اصلی مهم در رسیدن به توسعه پایدار به ویژه در راستای اقدام و عمل به چارچوب‌های اقتصاد مقاومتی تلقی می‌گردد. در این راستا بهره‌برداری صحیح از منابع طبیعی و مراتع می‌تواند نقش مهمی را ایفا کند. بر همین اساس گیاهان دارویی که به صورت خودرو در طبیعت رشد می‌کنند و یا به صورت کشت و کار تولید می‌شوند می‌توانند در اقتصاد خانوارهای روستایی و بهبود معیشت آن‌ها بسیار حائز اهمیت باشد. این مقاله با هدف بررسی نقش گیاهان دارویی در معیشت خانوارهای روستایی در راستای رسیدن به توسعه پایدار تدوین شده است. روش‌شناسی این مقاله به شیوه‌ی مروری و کتابخانه‌ای می‌باشد که بدین منظور از مقالات، کتاب‌ها و سایت‌های اینترنتی معتبر بهره‌مند گردیده است. پس از بررسی مطالعات صورت گرفته و مبانی نظری، در ابتدا به تاریخچه و اهمیت گیاهان دارویی پرداخته و در ادامه جایگاه آن را در اقتصاد کشور مورد بررسی قرار داده‌ایم. پس از آن با توجه به مفاهیم توسعه پایدار به ویژه توسعه پایدار روستایی و بررسی آن پیشینه تحقیق را بیان شده است. نتایج حاصل از تحقیق نشان داد بهره‌برداری از گیاهان دارویی می‌تواند نقش مهمی در حفاظت از محیط زیست، ایجاد تنوع در اشتغال و بهبود وضعیت معیشتی روستاییان و کاهش مهاجرت‌های فصلی و دائمی و در نتیجه ایجاد معیشت پایدار برای روستاییان و به دنبال آن رسیدن به اهداف توسعه پایدار روستایی به عنوان یکی از محورهای مهم اقتصاد مقاومتی باشد.

واژه‌های کلیدی: بهره برداری، معیشت خانوار، گیاهان دارویی، توسعه پایدار روستایی

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی دانشگاه پیام نور واحد تهران شرق
^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی دانشگاه زنجان

مقدمه

از بزرگ‌ترین و عمده‌ترین مشکلات جوامع روستایی وضعیت دشوار تأمین معیشت خانوارهای روستایی می‌باشد. بخش کشاورزی به عنوان مهم‌ترین محل درآمد خانوارهای روستایی کشور تلقی می‌گردد. از خصوصیات بخش کشاورزی و زیر بخش‌های آن فصلی بودن فعالیت‌های کشاورزی است، که محدودیت‌هایی را برای خانوارهای روستایی خصوصاً افراد سرپرست خانوار از نظر اقتصادی به همراه دارد. از آنجایی که در محیط روستا فعالیت‌های جانبی به صورتی که در شهرها متداول است وجود ندارد، بدیهی است افراد روستایی خصوصاً نیروی فعال این بخش در خارج از فصل کشاورزی فعالیت‌های چندانی در محیط روستا نخواهند داشت و برای امرار معاش غالباً روی به شهرهای بزرگ آورده و در آنجا به کارهای فصلی اقدام می‌کنند (Principe, ۲۰۰۸). در این میان درآمدهایی که از طریق منابع طبیعی به دست می‌آیند، نقش مهمی در زندگی مردم روستایی در کشورهای در حال توسعه دارد (Babulo et al., ۲۰۰۹). زیرا علاوه بر آن که از لحاظ تأمین امنیت غذایی بستری را برای تولید مواد غذایی فراهم می‌کنند، ارتباط مستقیمی نیز با معیشت خانوارهای روستایی وابسته به این منابع دارند و تعریف کننده معیشت پایدار خانوارهای روستایی (به ویژه خانوارهای خرده پا) می‌باشند (Karamidehkordi, ۲۰۱۲). به بیانی دیگر بیشتر مردم روستایی فقیر در کشورهای در حال توسعه به کشاورزی خرده پا وابسته‌اند و برای معیشت‌های خود عمدتاً از استراتژی‌های محدود معیشت مرتبط با کشاورزی بهره می‌گیرند. و طبق آمار بانک جهانی (۲۰۱۴)، کشاورزی تنها منبع درآمد بیش از ۸۶ درصد مردم روستایی در جهان است. از این رو نقش بهره‌برداری از گیاهان دارویی در توسعه پایدار روستایی با در نظر گرفتن جایگاه آن در اقتصاد خانوارهای روستایی مهم تلقی می‌گردد. چرا که دستیابی به اهداف چندگانه توسعه پایدار روستایی شامل بهره‌برداری از منابع طبیعی، خدمات زیست‌محیطی، امنیت و افزایش معیشت‌های روستایی چالشی بزرگ برای پایداری در جهان تبدیل شده است (McLennan & Garvin, ۲۰۱۲, Erenstein, & Thorpe, ۲۰۱۱).

تاریخچه گیاهان دارویی

از تاریخچه گیاهان دارویی اطلاعات دقیقی در دست نیست. در طول تاریخ استفاده از گیاهان دارویی با آداب خاصی همراه بوده است. به نظر می‌رسد هم زمان با پیدایش انسان‌ها، استفاده از گیاهان دارویی نیز آغاز شده است. به طوری که با مطالعه در تمدن اقوام قدیمی به مصرف گیاهان دارویی به عنوان دارو، سم، مواد پاک کننده و رنگ برمی‌خوریم. مصری‌ها و چینی‌ها از اولین اقوامی هستند که از حدود ۲۷۰۰ سال پیش از میلاد مسیح از گیاهان به عنوان دارو استفاده می‌کردند (میردریکوند، ۱۳۸۱). تاریخ طب سنتی در کشور ما نیز مربوط به دوره آریایی می‌باشد. اوستا (۶۵۰۰ ق.م) اولین کتابی است که از گیاهان دارویی سخن گفته است. قدیمی‌ترین گیاه دارویی در طول تاریخ "هوم" گیاه مقدس آیین زرتشت بوده است. در کتاب‌های پهلوی هوم را سرور همه گیاهان و استفاده از آن را باعث عمر جاویدان می‌دانند. علاوه بر قدمت، گستره نفوذ این گیاهان در تاریخ ادیان و ملت‌ها بسیار شایان توجه است. به طوری که در جای‌جای حوادث مهم تاریخی، سیاسی، اجتماعی و دینی، این گیاهان قرین توجه بوده و یا منجر به بروز حوادث مهمی شده‌اند. با جستجو و دقت در منابع دینی، تاریخی و ادبی، اسامی گیاهان دارویی، وجوه تسمیه و حوادث مرتبط با این گیاهان به وفور به چشم می‌خورد.

اهمیت گیاهان دارویی

گیاهان دارویی میراثی منطقه‌ای، ولی با اهمیت جهانی هستند که ثروت عظیمی به جهان ارزانی داشته‌اند، تنوع و کثرت گیاهان با خواص درمانی همه را شگفت زده کرده است چرا که تخمین زده می‌شود حدود ۷۰۰۰ گونه گیاه از گل‌سنگ‌ها تا درختان تنومند حداقل یک بار در طول تاریخ در طب سنتی به عنوان دارو در جوامع بشری استفاده شده‌اند. سازمان جهانی سلامت (۲۰۱۲) تخمین زده است که استفاده از انسان‌ها جهت حفظ سلامتی ایشان وابسته به داروهای تجاری می‌باشند و بیشتر این ترکیبات درمانی شامل استفاده از عصاره‌های گیاهی و ترکیبات فعال آن‌ها می‌باشند که توسط مصرف کننده، به عنوان ترکیبات طبیعی و بی‌خطر شناخته شده است. به عنوان نمونه قرص آسپرین از درخت بید و یا دیگوزین از گل انگشتانه برای اولین بار فراهم شده است (Craig, ۲۰۱۰).

آثار درمانی و موارد استفاده گیاهان دارویی بر کسی پوشیده نیست. بازگشت به سوی طبیعت و استفاده مجدد از داروهایی که منشأ گیاهی و طبیعی دارند، در شرایطی صورت می‌گیرد که انسان امروزی با تقویت و تبلیغ به مصرف هرچه بیشتر داروهای شیمیایی، خود را با عوارض جانبی سوء این داروها مواجه نموده است (Hatami Varzaneh, ۲۰۰۲). اگر چه مصرف گیاهان دارویی با توسعه صنایع شیمیایی محدود شده است، اما چشم انداز میزان استفاده از این گیاهان رو به افزایش است (Haji Akhondi, et al, ۲۰۰۲). تحقیقات علمی اثربخشی و ایمنی تعدادی از روش های طب مکمل از جمله گیاهان دارویی را در درمان برخی بیماری‌ها به اثبات رسانده است (Hashemian Dabbagh, et al, ۲۰۰۵, & Bagheri et al, ۲۰۰۷). متأسفانه در ایران آمار درستی از میزان مصرف گیاهان دارویی و یا عوارضی که در اثر مصرف خودسرانه یا ناآگاهانه داروهای شیمیایی ایجاد می‌شود، در دست نیست (Diyanti & Momeni, ۲۰۰۱). کم توجهی نسبت به توسعه گیاهان دارویی، هزینه زیادی برای کشور ما به همراه دارد. مصرف سالانه فقط ۱ تا ۳ درصد از داروی مصرفی کشور از طریق گیاهان دارویی و هزینه کردن ۵۰۰ میلیون دلار ارز و ۳۰۰ میلیارد تومان از بودجه عمومی کشور برای تأمین دارو دلیلی در این زمینه می‌تواند باشد (Ebrahimi, ۲۰۱۱). نظر به اهمیت گیاهان دارویی ضرورت آگاهی عمومی نسبت به نقاط قوت این دسته از گیاهان به عنوان داروهای طبیعی که کمترین عوارض زیان بار جانبی را در مقایسه با داروهای شیمیایی دارند؛ شناخت نوع نگرش مردم نسبت به این داروها و جایگاه اقتصادی آن‌ها در خانوارها به ویژه جامعه روستایی می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های علمی و اجرایی همچنین توسعه معیشت پایدار نقش سازنده‌ای داشته باشد.

از طرفی گیاهان دارویی یکی از منابع بسیار ارزشمند در گستره وسیع منابع طبیعی ایران هستند، که در صورت شناخت علمی، کشت، توسعه و بهره‌برداری صحیح می‌توانند نقش مهمی در سلامت جامعه، اشتغال‌زایی و صادرات غیرنفتی داشته باشند. خوشبختانه در سال‌های اخیر، تلاش‌های فراوانی برای شناخت همه‌جانبه گیاهان دارویی از نظر نوع گیاهان و پراکنش آن‌ها در ایران، شرایط اکولوژیک، استفاده‌های دارویی، استخراج، تجزیه، شناسایی مواد مؤثره، کشت و اهلی کردن، اصلاح گونه‌های مهم، بررسی روش‌های نوین در افزایش مواد مؤثره و مطالعه اثرات دارویی آن‌ها صورت گرفته و نتایج جالب توجهی نیز حاصل شده است (بی نام، ۱۳۹۴). در راستای رویکردهای وزارت جهاد کشاورزی نیز مبنی بر هدایت فعالیت‌های کشاورزی به سمت چارچوب برنامه‌های راهبردی تک محصولی و موضوعی و پیش بینی نقش مؤثر این برنامه‌ها در کاربردی نمودن بیش از پیش برنامه‌های تحقیقاتی وزارت جهاد کشاورزی، بازنگری و تعیین خط مشی‌ها و سیاست‌های راهبردی مناسب با توجه به سوابق تحقیقاتی، در نظر گرفتن نیازهای اساسی کشور، سند چشم‌انداز و برنامه ششم توسعه کشور در زمینه گیاهان دارویی، می‌تواند در ساماندهی بهینه تحقیقات آینده در جهت توسعه پایدار کشور مفید باشد و ضمن جلوگیری از اتلاف انرژی و سرمایه‌های کشور، با تعیین اهداف کلان و برنامه‌های اجرایی برای رسیدن به آن‌ها، نقش موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع را به عنوان متولی تحقیقات گیاهان دارویی در کشور و هماهنگی سایر دست‌اندرکاران گیاهان دارویی را با این مجموعه برای رسیدن به اهداف پیش بینی شده، تبیین نماید.

جایگاه گیاهان دارویی در اقتصاد ایران

متکی بودن اقتصاد ایران بر درآمدهای نفتی و تأثیرپذیری درآمدها از مسائل سیاسی و اقتصادی، آسیب‌پذیری اقتصاد کشور را موجب شده است. یکی از راه‌های مقابله با این چالش، توسعه تولیداتی است که ضمن بهبود وضع اقتصاد داخلی سبب افزایش صادرات غیرنفتی می‌شود. ارزش دارویی، تقاضای بازار و سطح فراوری از مهم‌ترین شاخص‌های سنجش اقتصادی یک گیاه دارویی می‌باشد. به گزارش سازمان خواربار جهانی (۲۰۱۲) ارزش تجارت جهانی گیاهان دارویی که در حال حاضر حدود صد میلیارد دلار در سال است. در سال ۲۰۵۰ میلادی به رقم پنج تریلیون دلار خواهد رسید. کشور ایران با داشتن شرایط اقلیمی و تنوع گیاهی به مراتب بهتر از اروپا، در حال حاضر تنها ۶۰ تا ۹۰ میلیون دلار از تجارت جهانی گیاهان دارویی را به خود اختصاص داده است (کشفی بناب، ۱۳۸۹). از سوی دیگر، تأکید سازمان بهداشت جهانی در جایگزینی تدریجی مواد طبیعی به جای مواد شیمیایی موجب شده تا کشورهای مختلف جهان نسبت به سرمایه‌گذاری، برنامه‌ریزی کشت و تولید انبوه گیاهان دارویی در سطوح صنعتی و استفاده از آن در صنایع دارویی، بهداشتی و غذایی اقدام کنند (میردریکوند، ۱۳۸۱). وجود استعدادهای بالقوه عظیم ملی و نیز فرهنگ استفاده از گیاهان دارویی در کشور و جایگاه گیاهان دارویی در توسعه اقتصادی، بررسی‌های بازرگانی زیست‌محیطی و اشتغال‌زایی، به حدی است که می‌توان امروزه روند تعمیق و احیای آن را به ویژه در جهت افزایش صادرات غیرنفتی، به عنوان یکی از شاخه‌های اصلی توسعه اقتصاد ملی در کشور مدنظر قرارداد (بی نام، ۱۳۹۴). همچنین اگر به این مقوله به صورت یک

ضرورت ملی و در چارچوب یک برنامه مشخص و با نگرش سیستماتیک و جامع نگرانه عنایت شود، می‌تواند علاوه بر دستیابی به مدیریت توسعه پایدار در این بخش بالأخص در ابعاد کلان توسعه اقتصادی - زیست‌محیطی، بهداشتی (خودکفایی دارویی)، اشتغال، امنیت غذایی و ذخایر ژنتیکی در عرصه ملی و جهانی به عنوان یک منبع درآمد ارزی برای کشور محسوب و ایفای نقش نماید. لذا سرمایه‌گذاری در این زمینه سودآوری کلانی داشته و زمان کوتاه بازدهی محصول موجب می‌شود ارزش فعلی سودآوری آتی توجیه اقتصادی پیدا نماید (بی‌نام، ۱۳۹۴). از طرفی با توجه به تنوع بی‌ظنیر ژنتیکی گیاهی در ایران تاکنون شش تا هشت هزار گونه گیاه دارویی شناخته شده که در نوع خود منحصر به فرد است (بی‌نام، ۱۳۹۴). ولی متأسفانه هیچ‌گاه به این ثروت ملی در محاسبات اقتصادی و زیست‌محیطی بهای لازم داده نشده و این در حالی است که کشورهای دیگر که توان بالقوه ایران را ندارند، سرمایه‌گذاری‌های کلانی در این زمینه انجام داده‌اند (کشفی بناب، ۱۳۸۹). در حال حاضر ۸۰ درصد از داروهای گیاهی مورد نیاز ژاپن از چین که در مسیر جاده ابریشم و در همسایگی این کشور قرار دارد، وارد این کشور می‌شود. در این حال، این احتمال وجود دارد که در سال‌های آینده دولت چین بخواهد صادرات گیاهان دارویی تولیدی این کشور به ژاپن را متوقف کند و بر این اساس ما باید کشور تأمین‌کننده جدیدی برای گیاهان دارویی مورد نیاز این کشور بیابیم (کشفی بناب، ۱۳۸۹).

گیاهان دارویی و اقتصاد جامعه روستایی

همان‌طور که پیش‌تر نیز بیان شد، منابع طبیعی به ویژه مراتع به عنوان منابع اصلی، طیف گسترده‌ای از تولیدات و خدمات را برای بسیاری از ساکنین مناطق روستایی فراهم می‌کند. در این میان اهمیت تولیداتی مانند علوفه که به صورت مستقیم مصرف می‌گردند برای بهره‌برداران از مراتع ملموس‌تر می‌باشد. چرا که مراتع داران از علوفه بیشتر برای تغذیه دام و تولید فراورده‌های دامی به عنوان محصول اصلی تولید بهره‌برداری می‌کنند (حسین زاده، ۱۳۸۵). این در صورتی است که ارزش مراتع به ارزش اقتصادی آن‌ها محدود نشده و باید پاره‌ای ارزش‌های زیست‌محیطی، حفظ تعادل بوم‌شناختی، حیات وحش، زیبایی‌شناختی و سایر ارزش‌هایی را که قابل محاسبه و سنجش اقتصادی نیستند را به آن‌ها اضافه کرد. ارزش‌های قابل محاسبه مراتع نیز شامل موارد عدیده‌ای است که معمولاً نحوه نگرش به مراتع و نوع کاربری آن را در محاسبه ارزش اقتصادی آن مؤثر می‌باشد. که از آن جمله می‌توان ارزش اقتصادی آن را از دیدگاه تولیدات دامی محاسبه نمود و یا از جهت تولید محصولات مرسوم به محصولات فرعی مراتع، مانند گیاهان دارویی، رنگ‌زا و مواد صنعتی قابل استحصال از مراتع به محاسبه این ارزش اضافه کرد (آذرنیوند و زارع چاهوکی، ۱۳۸۹). به طوری که طبق تعریف سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور (۱۳۹۵) گیاهان دارویی به گیاهانی گفته می‌شود که تمام آن یا اجزایی آن‌ها به صورت تازه یا خشک شده جهت تشخیص، درمان، پیشگیری، کمک به اعمال فیزیولوژیک و حفظ بهداشت بدن انسان، حیوانات و دیگر گیاهان به کار می‌رود. همچنین محصولات فرعی دارویی را فرآورده‌های جنگلی و مرتعی استحصالی از گیاهان می‌داند. معیشت پایدار روستاییان به منابع طبیعی بسیار وابسته است. در این راستا برای معیشت خود علاوه بر کشاورزی و دامداری بر بسیاری موارد به فعالیت‌های جانبی را نیز انجام می‌دهند. یا اینکه به صورت استفاده بی‌رویه و فشار بیش از حد به مراتع موجب تخریب منابع طبیعی و محیط زیست می‌شوند. یکی از این فعالیت‌های جانبی در این راستا می‌تواند استفاده از گیاهان دارویی و محصولات فرعی موجود در مراتع باشد. به طوری که شون و هاریس^۱ (۲۰۰۶) بیان کردند که استفاده از گیاهان دارویی و محصولات فرعی می‌تواند راه حلی مناسب برای جلوگیری از قطع درختان جنگلی و آسیب به محیط زیست باشد. چرا که این محصولات رفاه جوامع محلی را افزایش داده و از وابستگی آن‌ها به محصولات اصلی و آشناتر می‌کاهد. همچنین سودی که از طریق فروش این محصولات عاید بومیان منطقه می‌گردد می‌تواند در ترغیب مردم برای حفظ و مدیریت منابع طبیعی مفید باشد. در تأیید این ادعا مطالعات گوبی و مک میلان^۲ (۲۰۰۸) نشان می‌دهد که نقش محصولات فرعی جنگلی به عنوان راه حلی برای کمک به حفظ حیات وحش و زیست بوم بوده و بهره‌برداری پایدار و اصولی، مدیریت محصولات فرعی در کنار بهبود ساختار بازار این محصولات می‌تواند راه‌حلی مناسب برای کاهش فقر و تأمین معاش خانواده‌های بومی ساکن این مناطق دانست.

^۱ .Shone & Harris

^۲ Gubbi & Macmilan

توسعه پایدار (Sustainable Development)

پس از آن که مفهوم توسعه پایدار به طور رسمی از سال ۱۹۸۷ در مجمع عمومی سازمان ملل مورد پذیرش اکثر کشورهای عضو قرار گرفت بسیار رایج شده است. به طوری که توسعه پایدار امروزه موضوع اصلی بحث محافل توسعه و برنامه ریزی است، خود برآیند انگاره‌های مختلف توسعه است. در عین حال از این مفهوم نیز مانند خود مفهوم توسعه برداشت‌های گوناگونی وجود دارد. نکته مشترک تمامی این انگاره‌ها پایداری و رسیدن به فرآیند توسعه است که بتواند پایا و با دوام باشد. وجود افتراق این انگاره‌ها نیز در تعریف پایداری شدت ضعف پایداری و سطوح تعمیم آن است (جمعه پور، ۱۳۸۹).

در تعریفی جامع توسعه پایدار به معنای تلفیق اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی برای حداکثر رفاه انسان فعلی بدون آسیب‌رسانی به توانایی نسل‌های بعدی برای برآوردن نیازهایشان مطرح شده است (OECD, 2001).

توسعه پایدار روستایی (Sustainable Rural Development)

در راستای توسعه پایدار جوامع روستایی باید بیان کنیم گروه‌های انسانی اصولاً در محیطی زندگی می‌کنند که با آن در طی زمان همسو شده و با شناختی که از آن محیط پیدا کرده‌اند در تلاش هستند تا عرصه زیستی خود را آن طوری که مورد قبول خودشان است توسعه دهند تا آسایش و رفاه را برای آنان به ارمغان آورد. طبیعتاً این نوع نگرش نیازمند تلاش و هم‌فکری وسیع و جدی فرهنگی است تا از این طریق، زمینه‌های هر چه گسترده تر و لازم برای گفتگو و مشارکت مداوم تمامی آحاد زیر بسط جامعه در روند تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های رشد و توسعه فراهم آید. از سوی دیگر باید این نکته را فراموش نکنیم که تنها یک زمین وجود دارد و نه تنها زندگانی انسان و همه موجودات با این زمین تعلق دارد بلکه زمین نیز به همه متعلق است. اعم از نسل‌های موجود و آتی. بنابراین ضرورت دارد تا درباره رابطه پیچیده و تنگاتنگ میان انسان و محیط حدود و دامنه دخالت‌های گروه انسانی و محیط و روندهای فضا ساز اندیشه کنیم و این همه را مورد بازنگری قرار دهیم. بنابراین توسعه پایدار روستایی فرایندی است که ارتقای همه جانبه حیات روستایی را از طریق زمینه سازی و ترغیب فعالیت‌های همساز با قابلیت‌ها و تنگناهای محیطی مورد تأکید قرار می‌دهد. معیشت پایدار جوامع روستایی نیز در گرو توسعه پایدار و همه جانبه روستاها می‌باشد. در همین رابطه مهم‌ترین هدف توسعه پایدار روستایی عبارت خواهد بود از قابل زیست کردن عرصه‌های زندگی برای نسل‌های فعلی و آینده و تأکید خاص بر بهبود و توسعه مداوم روابط انسانی- محیطی، نظام سکونتگاه روستایی در مقیاس‌های گوناگون منطقه‌ای، محلی، ناحیه‌ای و ملی هر جا به عنوان نظام‌های (سیستم‌های) باز عمل می‌کنند (محبی ۱۳۸۹).

پیشینه تحقیق

ببایراتا و سوندریال^۱ (۲۰۱۲) با مطالعه نقش محصولات فرعی جنگلی و گیاهان دارویی موجود در مدیریت و معیشت بومیان شمال شرقی هند به معرفی ۱۶۳ گونه دارویی، ۷۵ گونه میوه خوراکی و ۶۵ گونه گیاه خوراکی پرداخته و بیان کردند که ۱۹ تا ۲۳ درصد درآمد خانوارها در بین قبایل مختلف از ای محصولات تأمین می‌گردد. این در حالی است که درآمد خانوارها از کشاورزی تأمین‌کننده نیاز آن‌ها نبوده که توسعه آن می‌تواند مدیریت پایدار جنگل‌ها را در پی داشته باشد.

کرویتورو^۲ (۲۰۰۷) نیز در مطالعه‌ای دیگر اقدام به ارزش‌گذاری محصولات غیر چوبی در مناطق مدیترانه‌ای کرده و بیان می‌کند که پتانسیل این محصولات در منطقه مدیترانه آن‌قدر زیاد است که می‌تواند به عنوان عاملی برای توسعه پایدار منطقه و منبعی جهت تأمین معاش افراد بومی شناخته شود.

مایتهیل و شیلانجان^۱ (۲۰۰۳) نیز در مطالعه خود بیان کردند که منابع مالی ثانویه نظیر محصولات فرعی جنگلی و مرتعی مانند گیاهان دارویی وابستگی بهره بردارن به جنگل را کاهش می‌دهد. این محققان میزان وابستگی جوامع محلی به محصولات غیر چوبی جنگلی را بسته

^۱ Bebabrata & Sundriyal

^۲ Croitoru

به وضعیت اجتماعی و شرایط قانونی برداشت محصولات فرعی متفاوت دانسته و عدم مدیریت پایدار جنگل‌ها و یا قطع درختان را و تغییر کاربری آن‌ها را تنها به دلیل عدم شناخت کافی از کالا و خدماتی می‌داند که جنگل‌ها در مقیاس محلی، ملی و جهانی ایفا می‌کند. که در این خصوص ناق^۲(۱۹۹۸) لزوم بازاریابی مناسب برای این محصولات جهت حداکثر رسانی سود حاصله به بومیان به عنوان عامل اصلی جمع آوری و آموزش در زمینه شناخت و برداشت این محصولات و ترغیب روستاییان به حفاظت از این منابع را ضروری می‌داند. عامری و همکاران(۱۳۹۱)، در تحقیقی تحت عنوان بررسی اثرات حاصل از ارتفاع منطقه سکونت بر استفاده از گیاهان دارویی در ایران به این نتیجه رسیدند که نسبت بیشتری از ساکنان مناطق کوهستانی در مقایسه با دیگر مناطق، از گیاهان دارویی استفاده می‌کنند و این نسبت در مناطق کوهپایه‌ای کمترین است که این نتیجه در رابطه با هر دو جنس زنان و مردان صدق می‌کند. مشکلات ناشی از تغییرات شدید دمایی در محیط و استفاده از گیاهان بر اساس طبیعت آن‌ها می‌تواند از دلایل عمده استفاده بیشتر از گیاهان دارویی در مناطق کوهستانی و سپس دشتی در مقایسه با مناطق کوهپایه‌ای که شدت تغییرات دمایی کمتری دارند، باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

پر واضح است که معیشت بهره‌برداران روستایی با چالش‌های متعددی روبرو است (Alinovi et al., ۲۰۱۰). برخی دانشمندان معتقدند که کمبود زمین و دام، و ناتوانی در پیدا کردن جایگزین‌های معیشتی تأثیر فراوانی بر فقر مناطق روستایی دارند (Ellis & Ntengua, ۲۰۰۳). یکی از راه‌های مهم افزایش و بهبود موقعیت‌ها و استراتژی معیشت در زمان حال و آینده، انتقال از یک نوع سرمایه و درآمد به انواع دیگر درآمد است (Brown et al., ۲۰۱۰). با ایجاد تنوع در استراتژی‌های معیشت، پایداری منابع طبیعی و پایداری معیشت خانوارهای بهره‌بردار هر دو تضمین می‌شوند، زیرا تنوع معیشت می‌تواند جایگزینی برای فائق آمدن بر شرایط زندگی نامطلوب و فقر در این مناطق باشد. از جمله عواملی که در افزایش تنوع‌پذیری نقش دارند می‌توان به کاهش ریسک، کاهش بازده عوامل تولید مورد استفاده، بهره‌برداری‌های خرد، واکنش به بحران‌های مالی، و بالا بودن هزینه مبادلاتی اشاره کرد (Barretta et al., ۲۰۰۱). در صورت ایجاد تنوع در معیشت، زمانی که معیشت‌های وابسته به منابع طبیعی با بحران مواجه می‌شوند، راه‌های معیشت بدیلی برای خانوار بهره‌بردار روستایی به منظور رفع نیازهای خانوار وجود دارد (Bebbington, ۲۰۰۵). همان‌طور که مورد بررسی قرار گرفت یکی از شیوه‌های ایجاد تنوع در معیشت و محل درآمد خانوارهای روستایی توجه به منابع طبیعی و گیاهان دارویی موجود در مراتع و جنگل‌ها می‌باشد. همچنین به این دلیل که امکان کشت گیاهان دارویی بومی و مرتعی در شرایط مصنوعی نیز وجود دارد، و فرآوری گیاهان دارویی و صنعتی اشتغال‌زایی مناسبی را می‌تواند ایجاد کند. در نتیجه درآمد بیشتری را نیز عاید روستاییان می‌گرداند. که از اثرات مثبت آن علاوه بر افزایش درآمد و بهبود معیشت موجب عدم بهره‌برداری بیش از حد از اراضی کشاورزی یا مرتعی برای تأمین معاش و جلوگیری از تخریب محیط زیست می‌توان نام برد، در نتیجه گام مهم و اثرگذاری در رسیدن به اهداف توسعه پایدار روستایی تلقی می‌گردد. هر چند شایان ذکر است ارائه راهکارهای جایگزین مانند استفاده از مراتع نظیر بهره‌برداری از گیاهان دارویی و تفرجگاهی در کنار استفاده متداول چرای دام ضمن ایجاد اشتغال و بهبود شرایط اقتصادی بومیان می‌تواند حفاظت از منابع طبیعی را نیز به همراه داشته باشد، اما باید توجه داشت که بهره‌برداری درست و پایدار زمانی صورت می‌گیرد که علاوه بر آگاهی و ایجاد انگیزه، ترویج و آموزش، سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی بلندمدت برای رسیدن به توسعه پایدار در این خصوص لازم و ضروری می‌باشد. در نتیجه بهره‌برداری پایدار و اصولی از گیاهان دارویی می‌تواند موجب کاهش مهاجرت، ایجاد اشتغال، برداشت صحیح و جلوگیری از تخریب منابع و در نهایت با افزایش درآمد معیشت خانوارهای روستایی را بهبود بخشیده و گامی در جهت رسیدن به اهداف اقتصاد مقاومتی داشته باشد.

^۱ Mythili & Shylajan

^۲ Nag

فهرست منابع

- آذرنیوند، ح، زارع چاهوکی، م، (۱۳۸۹) اصلاح مراتع، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، شماره ۳۵۴.
- بی‌نام، ۱۳۹۴، تدوین شاخص‌های رشد و توسعه پایدار گیاهان دارویی در چارچوب اهداف و منافع ملی در تمایل با سیاست‌های UNIDO, UNDP, FAO, WHO
- بی‌نام، (۱۳۹۳)، گزارشی از تولید و صادرات گیاهان دارویی، وزارت بازرگانی، مرکز توسعه صادرات ایران.
- حسین زاده، ج، (۱۳۸۵) بررسی اقتصادی جمع‌آوری و روغن‌گیری از میوه بنه و مسائل اجتماعی آن در استان ایلام، پایان‌نامه رشته کارشناسی ارشد جنگلداری، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران، کرج، صفحه ۱۱۶.
- عامری، ف؛ وهابی، م؛ و پور قیومی، ح، (۱۳۹۱)؛ بررسی اثرات حاصل از ارتفاع منطقه سکونت بر استفاده از گیاهان دارویی در ایران، همایش ملی فرآورده‌های طبیعی و گیاهان دارویی، بجنورد، دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی.
- کشفی بناب، ع، (۱۳۸۹)؛ مزیت نسبی اقتصادی کشت و تجارت گیاهان دارویی در ایران و ارزش آن در بازارهای جهانی، بررسی‌های بازرگانی، شماره ۴۴.
- میردریکوند، م، (۱۳۸۱)؛ اهمیت بیوتکنولوژی گیاهی و حوزه‌های مختلف کاربرد آن، شبکه تحلیل گران تکنولوژی ایران.
- Alinovi, L., D'Errico, M., Mane, E., & Romano, D., ۲۰۱۰, *Livelihoods Strategies and Household Resilience to Food Insecurity: An Empirical Analysis to Kenya*.
- Barretta, C.B., Reardon, T., & Webb, P., ۲۰۰۱, Nonfarm Income Diversification and Household Livelihood Strategies in Rural Africa: concepts, dynamics, and policy implications, *Food Policy*, Vol. ۲۶, pp. ۳۱۵-۳۱۶.
- Bagheri A, Naghdi badi H, Movahedian F, Makizadeh tafti M, Hemmati Moghadam A; (۲۰۰۵), Review approach women in Isfahan in the use of herbal medicine. *Herb Quarterly*. Issue ۱۵. pp.: ۸۱ - ۹۳.
- Bebbington, A., ۲۰۰۵, Capitals and Capabilities: A Framework for Analyzing Peasant Viability, *Rural Livelihoods and Poverty, World Development*, Vol. ۲۷, No. ۱۲, PP. ۲۰-۲۲.
- Brown, P.R., Nelson, R., Jacobs, B., Kokic, P., Tracey, J., Ahmed, M., & DeVoil, P. (۲۰۱۰), Enabling Natural Resource Managers to Self-assess their Adaptive Capacity, *Agricultural Systems*, Vol. ۱۰۳, No. ۸, PP. ۵۶۲-۵۶۸.
- Croitoru, L. (۲۰۰۷), valuing the non-timberforest products in the Mediterranean region. *Ecological Economic*, ۶۳:۷۶۸-۷۷۵.
- Craig J, w (۱۹۹۹). Health-promoting properties of common herbs. *A.m. clinical. Nutrition*. ۷۰(۳): ۴۹۱-۴۹۹.
- Debabrata, S. and Sundriyal, R.C. (۲۰۱۲), Utilization of non-timber forest products in humid tropics: *Implications for management and livelihood. Forest Policy and Economics*, ۱۴: ۲۸-۴۰.
- Debabrata, S. and Sundriyal, R.C. (۲۰۱۲) Utilization of non-timber forest products in humid tropics: *Implications for management and livelihood. Forest Policy and Economics*, ۱۴: ۲۸-۴۰.
- Diyanti B, Momeni T. (۲۰۰۱) Side effects of herbal medicines. Shahrabi Publications. Print pajvak of andisheh, Tehran. pp.: ۲۵۰ - ۶۰.
- Ebrahimi A. Necessity Use of systemic approach in management practices for sustainable development of medicinal plants, *medicinal plants abstracts National Conference of Iran*. ۲۰۰۱, pp.: ۱ - ۲.
- Erenstein, O. & Thorpe, W., (۲۰۱۱), Livelihoods and Agro-ecological Gradients: A miso level analysis in the indo-genetic plains, India, *Agricultural Systems*, Vol. ۳۴, No. ۱۰۴, PP. ۴۲-۵۳.
- Ellis, F. & Ntengua, M., (۲۰۰۳), Livelihoods and Rural Poverty Reduction in Tanzania, *World Development*, Vol. ۳۱, No. ۸, PP. ۱۳-۶۸.

- Gubbi, S and MacMillan, D. (۲۰۰۸) can no timber forest products solve livelihood problems a case study from Pereira Tiger Reserve, India. *Fauna and Flora International, Oryx*, ۴۲(۲): ۲۲۲-۲۲۸.
- Haji Akhondi A, Baligh N.(۲۰۰۲) Herb practical guide. Scientific Publishing Center, *Islamic Azad University, Tehran.*, pp.: ۵ - ۱۰.
- Hashemian Dabbagh F, Gosheh gir A, Siyadati M. (۲۰۰۷), Prevalence and characteristics of individual's bloodletting centers referred to these centers in Tehran. *Sciences Journal Medical Iran*. ۲۰۰۷, No. ۵۸. pp.: ۱۹۹ - ۲۰۶
- Hatami Varzaneh M. (۲۰۰۲), Secret health with herbs. Fahmideh Shahid Publishing., pp.: ۲۵۴.
- Karamidehkordi, E., (۲۰۱۲), Sustainable Natural Resource Management, a Global Challenge of This Century, In A. Kaswamila (Ed.), *Sustainable Natural Resources Management, Croatia: Intec.*, PP. ۱۰۵-۱۱۴.
- McLennan, B. & Garvin, T., (۲۰۱۲), Intra-Regional Variation in Land use and Livelihood Change during a Forest Transition in Costa Rica's Dry North West, *Land Use Policy*, Vol. ۲۹, No. ۲۰۱۲, PP. ۱۱۹-۱۳۰.
- Nag, D.R. (۱۹۹۸) Socio economic aspects of medicinal plants cultivation in hill ecosystem. Available form "www.hillagric.ac.in/.../۲۸/۲۰ Socio/۲۰ economic/۲۰ aspects/۲۰ medici". Download date: ۹,۱۱,۲۰۱۳.
- Principe, p. p. (۲۰۰۸). Valuing diversity of medicinal plants. The conservation of Babulo, B., Muys, B., Nega, F., Tollens, E., Nyssen, J., Deckers, J.f, & Mathijs, E., ۲۰۰۸, Household Livelihood Strategies and Forest Dependence in the medicinal plants. *An international consultation, Back round Papers B. chaining may Thailand*, ۱۷-۲۱ march, ۱-۲۵.
- Shylajan, C.S and Mythili, G. (۲۰۰۳) Community Dependence on Protected Forest Areas: A Study on Valuation of Non-Wood Forest Products in a Region of India. *Sri Lankan Journal of Agricultural Economics*, ۵(۱): ۹۷-۱۲۲.
- Shone, M. and Caviglia-Harris, L. (۲۰۰۶) Quantifying and comparing the value of non-timber forest products in the Amazon. *Ecological Economics*, ۵۸: ۲۴۹-۲۶۷.
- World Bank, ۲۰۰۷, Mobilizing Rural Institutions for Sustainable Livelihood and Equitable Development, Washington,

